

**Zeitschrift:** Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)  
**Herausgeber:** Romania (Societat de Students Romontschs)  
**Band:** 61 (1976)  
**Heft:** 7

**Artikel:** In problem sociolinguistic : il bilinguissem grischun  
**Autor:** Kramer, Johannes  
**DOI:** <https://doi.org/10.5169/seals-881804>

### **Nutzungsbedingungen**

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

### **Conditions d'utilisation**

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

### **Terms of use**

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

**Download PDF:** 08.02.2025

**ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>**

# In problem sociolinguistic: Il bilinguisssem grischun

da Johannes Kramer

In dils principals camps dalla perscrutaziun sociolinguistica<sup>1</sup> ei oz senza dubi la problematica dil bilinguisssem en sias diversas manifestaziuns<sup>2</sup>.

Ei dat plirs tips da bilinguisssem. Oravontut ston ins distinguer denter il bilinguisssem individual ed il bilinguisssem dad ina societad, igl aschignumau bilinguisssem collectiv<sup>3</sup>. Naturalmein consista era la societad bilinga ord individis bilings; il studi dil bilinguisssem individual porscha denton auters problems ch'il studi dil bilinguisssem collectiv. Ins sa per exempel distinguer denter individis bilings en ina societad monolinga – tgi che ha studegiau in lungatg jester en scola, ei in individi biling, era sch'el drova maina il lungatg empriu – e tals en ina societad bilinga; lu san ins distinguer denter bilinguisssem natural, quei vul dir l'enconuschiantscha d'in lungatg jester da pign ensi, acquistau tras la veta en in contuorn biling (famiglia, societad), e bilinguisssem empriu, quei vul dir l'enconuschiantscha d'in lungatg jester tras scolaziun linguistica sapientiva. Ils problems dil bilinguisssem individual ein oravontut camp da perscrutaziun dalla psicolinguistica<sup>4</sup>.

En nies studi lein nus s'occupar mo dil bilinguisssem collectiv; el center digl interess vegn a star la situaziun linguistica dalla Surselva, la quala ei per differents motivs fetg interessanta.

Sche nus tschintschein da «bilinguisssem», fagein nus gia ina simplificaziun fetg cumadeivla. Nus fagein sco sche la noziun da lungatg fuss clara. Mo ualti savens ei il cunfin denter dus lungatgs buca da trer cun tutta precisun, quei oravontut, sche dus lungatgs ein parentai stretgamein; in cunfin clar e precis dat ei mo denter lungatgs ch'appartegnan a diversas famiglias linguisticas<sup>5</sup>. Quei problem havein nus per cletg buca el Gri-

<sup>1</sup> Per orientaziun: Brigitte Schlieben-Lange, *Soziolinguistik*, Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz 1973.

<sup>2</sup> Uriel Weinreich, *Languages in Contact*, New York 1953; John Macnamara, *Problems of Bilingualism*, 1967; G. Freddi, *Bilinguismo e biculturalismo*, Brescia 1973; R. Titone, *Bilinguismo collettivo e dinamica degli scambi sociolinguistici*, Brescia 1974; G. Francescato, *Analisi di una collettività bilingue: Le condizioni attuali del bilinguismo in Alto Adige*, Brescia 1975.

<sup>3</sup> G. Francescato, *op. cit.* 4.

<sup>4</sup> R. Titone, *Bilinguismo precoce e educazione bilingue*, Roma 1972.

<sup>5</sup> C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna 1969, 356.

schun: il romontsch ei sco lungatg neolatin da separar claramein dil tudestg, che fa part dil territori linguistic german.

Persunter dat ei in auter problem ualti spinus. Entochen ussa fagein nus sco sche ils dus lungatgs che vegnan duvrai en medem temps ella medema regiun fussen buca differenziai internamein. Mo mintga lungatg europe enconuscha varietads dialectalas pli u meins exprimidas; ei vegn viter ch'ei dat beinduras dialects cun pli bia stema sociala e tals cun meins stema. Viu linguisticamein ei era la differenza denter lungatg da scartira e dialect in fatg dil bilinguissem, essend che dus differents tips linguistics vegnan duvrai in sper l'auter. Ord motifs pratics prefers han ins denton da numnar quei tip da bilinguissem cun il tierm «diglossia».<sup>6</sup>

Denter lungatg da scartira e dialect exista ina relaziun verticala, quei vul dir il lungatg da scartira ha ina stema sociala pli aulta, ina derasaziun pli universal e modas pli differenziadas da s'exprimer. La diglossia serefere-scha pia a duas fuormas linguisticas distinguidas verticalmein.

Il bilinguissem presuppona denton normalmein l'existenza da dus lungatgs da scartira culs medems dretgs, cun ina stema sociala cumparegliabla e cun in repertori linguistic perfecziunau. Il pli clar ei la situaziun sche ils dus lungatgs, ch'existan in sper l'auter, appartegnan a diversas famiglias linguisticas, per exempel, sche in lungatg fa part dalla gruppa germanica, l'auter dalla gruppa neolatina.

Nus lein allegar entgins exempels per in bilinguissem «normal». El Tirol meridional existan tudestg e talian in sper l'auter, en Alsacia tudestg e franzos, ella Val d'Aosta franzos e talian, ella Transilvania ungares e rumen. En tuts quels cass setracta ei da dus lungatgs da medema valor; ins savess strusch dir che il tudestg seigi en in risguard ni l'auter inferiurs al franzos u talian, ed era il rumen ed igl ungares stattan sil medem scalem.

Pli problematic eis ei, sche in lungatg ha en ina situaziun bilingua in pli ault status che l'auter, sche per exempel in lungatg mundial stat en fatscha ad in lungatg senza reputaziun mundiala. A Brüssel anflein nus ina coesistenza denter franzos e hollandes; naturalmein ha il franzos sco lungatg mundial ina pli gronda calamita ch'il hollandes. Nus vein detg che il bilinguissem seigi normalmein ina relaziun denter equals, ina relaziun horizontala. El cass da Brüssel vesein nus che questa premissa teoretica va enqualga mal a prau cun la realitad. Naturalmein han franzos e hollandes ils medems dretgs, ein dus lungatgs da scartira cun modas cumparegliablas da s'exprimer; naturalmein ha il franzos a Paris pressapauc la mede-

<sup>6</sup> J.A. Fishman, Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without Bilingualism, in: *The Journal of Social Issues* 23 (2), 1967, 28-38.

ma funcziun sco il hollandes ad Amsterdam, e negin Hollandes havess in sentiment dad inferiuradad visavi in Franzos pervia dil lungatg, cun auters plaid, per principi han hollandes e franzos la medema stema sociala en lur territoris da tschep. E tuttina, sche ils dus lungatgs s'entaupan en in marcau, sentan ins ina differenza ella stema sociala. Il lungatg mundial va culla plema. Brüssel fuva oriundamein in marcau da lungatg hollandes, mo en conseguenza da divers svilups historics han oz circa 80% dils burgheis il franzos sco lungatg-mumma; la plipart dalla populaziun enconuscha buca pli il hollandes. Ins vesa cheu che il bilinguissem, per principi ina relaziun horizontala denter equals, sa haver era ina cumponenta verticala, sche dus lungatgs han en in ni l'auter senn buca il medem status social.

Ils problems daventan aunc pli spinus, sche nus cumpigliein en nossas consideraziuns era la diglossia. En biaras regiuns porscha gia la diglossia persula problems avunda. Fertan che l'enconuschientscha dil lungatg da scartira ei en entginas tiaras sufficienta per quasi tuttas situaziuns dalla veta da mintgadi – quei vala per exempel per la Frontscha ni per la Tiara-tudestga settentriunala – dat ei autras tiaras nua che l'enconuschientscha dil dialect ei absolutamein necessaria essend che il lungatg da scartira vegn mai duvraus ella veta da mintgadi. Quei vala per semeglia per la Svizra tudestga, per l'Austria e normalmein era per l'Italia. Per allegar in exempel: in burgheis da Cologna sto buca absolutamein plidar il dialect local, el sa duvra enstagl incuntin il lungatg tudestg da scartira senza haver incaps, fertan che in burgheis da Turitg sto en mintga cass saver in dialect allemanic essend che il tudestg da scartira tonscha buca per la veta da mintgadi en Svizra. Ual aschia san ins buca applicar il hollandes da scartira ella veta da mintgadi en Belgia, mo sto era dumignar in dialect local, essend ch'il lungatg da scartira vegn duvraus sulettamein en occasiuns zun officialas.

Ei dat pia ina diglossia necessaria ed ina diglossia accessoria; en regiuns da diglossia necessaria tonscha il lungatg da scartira buca, fertan che il lungatg da scartira tonscha en regiuns da diglossia accessoria per mintga situaziun ed il dialect vegn per certas gruppas da personas vitier e vegn duvraus en situaziuns determinadas, per exempel ella famiglia.

Sche nus considerein ussa, tgei resultats che quellas ponderaziuns porschan per il studi dil bilinguissem, stuein nus en emprema lingia constatar ch'ei dat biaras pusseivladads da cumbinaziun<sup>7</sup>. Ins po s'imaginar:

<sup>7</sup> J.A. Fishman distingua mo denter bilinguissem e diglossia e vesa buca ch'ei dat divers tips da bilinguissem.

- a) Bilinguissem denter lungatgs cul medem status senza diglossia
- b) Bilinguissem denter lungatgs cul medem status cun diglossia en in lungatg
- c) Bilinguissem denter lungatgs cul medem status cun diglossia en omisdus lungatgs
- d) Bilinguissem denter lungatgs cun divers status senza diglossia
- e) Bilinguissem denter lungatgs cun divers status cun diglossia el lungatg superiur
- f) Bilinguissem denter lungatgs cun divers status cun diglossia el lungatg inferiur
- g) Bilinguissem denter lungatgs cun divers status cun diglossia en omisdus lungatgs<sup>8</sup>

Milsanavon ston ins aunc distinguer els cass da diglossia denter diglossia necessaria e diglossia accessoria, aschia che il diember da pusseivladads ei ualti aults.

Ussa lein nus bandunar il camp teoretic e seconcentrar silla problematica grischuna.

El cantun Grischun dat ei treis lungatgs ufficials, il tudestg, il talian ed il romontsch. Tenor la dumbraziun dil pievel digl onn 1970 dat ei 93 359 Tudestgs, 37 878 Romontschs e 25 575 Talians<sup>9</sup>; la situaziun para all'emprema egliada buca aschi stgira pil romontsch. Il cunfin denter romontsch e talian ei fetg clars; ei dat neginas zonas da transiziun<sup>10</sup>. Igl element tudestg crescha ad in crescher da dumbraziun a dumbraziun, era igl element talian s'augmenta, sulettamein ils Romontschs van continuadamein anavos<sup>11</sup>. Il Cantun exercitescha negina pressiu linguistica en favur dil tudestg, anzi subvenziunescha considerablamein il romontsch ed il talian. Las raschuns per la digren dil romontsch ein pia buca dad encurir en pressiu externa.

Il lungatg talian el cantun Grischun vegn buca tractaus vinavon, pertgei nus vein buca ina situaziun veramein bilinga ellas «Valli»: il talian ei clara-mein il sulet lungatg leuvi.

<sup>8</sup> Exempels: a) rumen ed ungares en Transilvania, b) talian (senza diglossia) e tudestg (cun diglossia) el Tirol meridiunal, c) franzos e talian ella Val d'Aosta, d) franzos e breton, e) tudestg (cun diglossia) ed ungares (senza diglossia) el Burgenland, f) franzos (senza diglossia) e hollandes (cun diglossia) a Brüssel, g) talian e sloven el Friuli oriental.

<sup>9</sup> Pia 57,6% Tudestgs, 23,4% Romontschs e 15,8% Talians. Fontauna: Annalas da la Società Retorumantscha 86, 1973, Suppl. p. 3.

<sup>10</sup> S. Prader-Schucany, Romanisch Bünden als selbständige Sprachlandschaft, Bern 1970.

<sup>11</sup> Ils diembers per 1960 e (en parentesas) per 1950: Tudestgs 83 554, 56,6% (77 096, 56,2%), Romontschs 38 414, 26,1% (40 109, 29,2%), Talians 23 682, 16,1% (18 079, 13,2%).

Lein ussa examinar pli da rudien il romontsch! En emprema lingia ston ins s'imaginar ch'ei dat buca mo in lungatg da scartira romontsch, mobein tschun: sursilvan, sutsilvan, surmiran, vallader e puter. Il sursilvan, il pli grond e pli robust da quests lungatgs da scartira, ha circa 9000 plidaders, il sutsilvan, il pli pign lungatg, circa 1500.

Cheu vessen nus gia igl emprem motiv per la fleivlezia dil romontsch: in lungatg spatitschau, senza koiné, cun in territori da tschep extremamein pign sa buca concuorer cun in lungatg mundial sco il tudestg.

La damonda nescha: setracta ei el cass dils lungatgs da scartira romontschs da diglossia? Strusch, pertgei ei dat negina structura verticala; ins sa buca dir ch'il sursilvan seigi surordinaus al sutsilvan; per in Vallader ha igl idiom puter negina autoritad; ei dat era strusch in indigen che dumignass dus idioms romontschs.

Nus pudein pia buca confruntar romontsch e tudestg, mo sulettamein sursilvan e tudestg ni sutsilvan e tudestg ni vallader e tudestg. Il concurrent dil tudestg ei buca in lungatg pign cun 37 878 plidaders, mobein el mender cass in mini-lungatg cun 1500 plidaders.

Nus vesein pia che la concorrenza succeda denter buca equals. Sche il romontsch fuss buca member d'ina autra famiglia linguistica, tschintschass ins segiramein dad in cass da diglossia, pertgei en certs graus ei la relaziun denter tudestg e romontsch verticala e buca horizontala.

Nus stuein encurir pli detagliadamein nua ch'ins sa duvrar igl idiom romontsch e nua ch'ins sto utilisar il tudestg. Per buca restar memia fetg ella teoria, prendein nus igl exempel dil sursilvan a Mustér, pia ina vischnaunca romontscha exemplara.

Las stizuns dil vitg, ils uffecis communal, la posta, la viafier, la baselgia, las uniuns culturalas e la scola elementara ein bastiuns dil romontsch sursilvan. Il romontsch ei il lungatg dad instrucziun per las empremas quater classas ella scola elementara, ils survetschs divins ein per ordinari per romontsch, dapertut el vitg tschontschan ins romontsch; ins pudess pia crer ch'ei setractass schizun d'ina regiun romontscha senza bilinguissem. Mo sch'ins mira pli datier, vesan ins dapertut l'influenza dil tudestg. Biaras inscripziuns ein per tudestg, il tudestg ei il lungatg dalla scola secundaria e dil gimnasi, las messas ella Claustra ein per tudestg; aunc pli symptomatic eis ei ch'ins tschontscha cun ina persuna nunenconuschenta spontanamein tudestg e buca romontsch. Tochen ussa manegel jeu mo il tudestg da scartira; il Tudestg constatescha forsa aunc ch'il tudestg da scartira ei empau megliers ch'ella Svizra alemana.

Entochen ussa vesein nus pia, ch'ei dat a Mustér in bilinguissem romontsch-sursilvan da scartira e tudestg da scartira. Mintga carschiu da

Mustér sa midar dad in mument a l'auter dil lungatg romontsch al tudestg; normalmein plaida el in tudestg da scartira ch'ei megliers che quel ella Svizra tudestga. In Romontsch cul qual ins plaida tudestg da scartira, rispunda per tudestg da scartira.

Il tudestg da scartira affluescha sut differentas fuormas: la plipart da quei ch'ei scret, ils mediums dalla massa sco radio e televisiun, il lungatg dils turists buca svizzers, per buca emblidar ch'en las classas superiuras dalla scola vegn duvrau mo il tudestg da scartira, ual aschia sco ellas messas tudestgas. Oz han segiramein ils mediums dalla massa la pli gronda calamita.

Ei setracta denton buca mo dad in bilinguissem sursilvan-tudestg da scartira ualti restrenschius; ella veta da mintgadi vegn quei lungatg duvraus mo darar. Normalmein sesurveschan ins dad ina u l'autra varianta dialectala alemana.

Cheu surgescha pils Romontschs in grond problem: Tgei fuorma dialectala dil tudestg duess ins eleger? Ils avdonts dalla Svizra tudestga plaidan naturalmein il dialect da lur liug d'origin, mo ellas cuntradas romontschas dat ei secapescha negin dialect tudestg autocton. Il dialect dils vischins gualsers ha disfortunadamein pauca stema en Svizra; el ei era grevs da capir pil Svizzer cumin muort siu character arcaic.

Ils dialects gualsers vegnan pia buca en damonda. Era il dialect da Cuera – che ha sez in substrat romontsch – ha memia pauca reputaziun per vegnir imitaus. Ils dialects alemans dalla Bassa che gaudan gronda stema – per exempel quel da Turitg u da Berna – ein geograficamein aschi lontans ch'il contact quotidian manca.

En questa situaziun eis ei buca da sesmarvigliar che la plipart dils Romontschs sesurvescha d'in dialect neutral e senza colur, il schinumnau lungatg dil buffet dalla staziun dad Olten<sup>12</sup>, sch'els plaidan tudestg.

Ils Romontschs sesanflan pia en ina situaziun ualti cumplcada. Els ston dumignar sper lur lungatg-mumma duas variantas dil tudestg, il lungatg da scartira ed in dialect. Ei vegn vitier che l'opiniun publica conceda normalmein als Romontschs buca il medem risguard sco per exempel als Tessines u Romagnards che plaidan tudestg. Sch'in Tessines fa sbagls grammaticals e plaida cun in ferm accent, miran ins buca uiersch ella Svizra tudestga, ferton ch'in Romontsch che dat en egl pervia da siu schliet tudestg vegn svaletaus socialmein. Ed ins pretenda ton il lungatg da scartira sco in dialect alemanic.

<sup>12</sup> A. Widmer, *Ella veta da mintgadi*, Calender Romontsch 117, 1976, 254–265, spec. 257.

Ils Romontschs sezs acceptan questa pretensiun cumpletamein, gie stragheschan ella ord in complex dad inferiuradad. «La gronda offensiun dils Romontschs ei il suspect ch'els sappien buca tudestg. Buca capir u tschintschar tudestg, munta el Grischun romontsch dad esser davos la glina, da buca esser en contact cul mund sco s'auda. Da quella tenuta resorta il sforz, enqualga artificial, da mussar a mintga caschun ed en mintga discussiun ch'ins damogna perfetgamein il secund lungatg.»<sup>13</sup>

Tenor nies schema sepresenta la situaziun per in Romontsch da Mustér pia sco suonda: dad ina vart sesanfla il romontsch da Mustér, ch'ei grosso modo identics cul lungatg da scartira, pia negina diglossia, da l'autra vart sesanfla il tudestg culla diglossia lungatg da scartira/dialect da tip aleman. In Romontsch che vul buca vegnir svaletaus socialmein sto dumi-gnar tuttas treis variantas.

La situaziun ei aunc pli precara, sche nus s'imaginein buca in vischin da Mustér, nua ch'il dialect local va bein a prau cul sursilvan da scartira, mo-bein in avdont da Sedrun ni Curaglia, ch'ei buca dalunsch da Mustér, mo nua ch'il dialect local ei gia empau pli allontanaus dil lungatg da scartira. Fertan ch'ins di per exempel a Mustér ed el lungatg da scartira: *la casa ei aulta*, din ins a Sedrun: *la tgesa è auta*. Las differenzas denter las duas fuormas dil sursilvan ein pia veseivlas<sup>14</sup>.

En quels loghens nua che il dialect local romontsch corrispunda buca en tuts risguards ad in idiom romontsch da scartira, havein nus pia era dalla vart dil romontsch ina diglossia. Quei vul dir ella pratica ch'ins sto dumi-gnar silmeins quater fuormas linguisticas, numnadamein il romontsch local ed il romontsch da scartira dad ina vart ed il tudestg da scartira ed in dialect tudestg dall'autra vart. Nus havein pia la pli cumplicada situaziun, bilinguisssem denter lungatgs cun divers status cun diglossia en omisdus lungatgs.

Tgei consequenzas ha ussa quella situaziun per la convivenza denter romontsch e tudestg?

Igl ei fetg clar ch'il romontsch ei il pli fleivel partenari. Lein contemplar mo il scolaresser<sup>15</sup>! Bein dat ei dapi trenta onns la scoletta<sup>16</sup> pils affons da 2 a 6 onns, nua ch'ei vegn plidau exclusivamein romontsch; ils affons da lungatg-mumma romontsch engrondeschan cheu lur scazi da plaid, affons

<sup>13</sup> A. Widmer, op. cit. 258.

<sup>14</sup> L. Caduff, Essai sur la phonétique du parler rhétoroman de la Vallée de Tavetsch, Bern 1952.

<sup>15</sup> R. Cavigelli, Co stat ei en scola populara?, Calender Romontsch 117, 1976, 233–240; G. Decurtins, Romontsch alla Scola cantunala, Calender Romontsch 117, 1976, 241–244.

<sup>16</sup> F. Camartin, Experientschas ella scoletta, Calender Romontsch 117, 1976, 226–232.



da lungatg-mumma tudestg vegnan schizun romontschai aschianavon ch'els ein habels da frequentar la scola primara romontscha; bein succeda l'instrucziun ellas empremas quater classas dalla scola populara exclusivamein per romontsch<sup>17</sup>; mo naven dalla tschunavla classa dat ei en scola sulettamein instrucziun per tudestg, cun excepziun da paucas uras da romontsch, ch'ei schizun per part buca obligatorias.

Nus vesein cheu ina ruttadira: entochen siu dieschavel onn dalla veta vegn igl affon romontsch instruius en maniera monolinga; ins sedat sulettamein breigia da trer en consideraziun la diglossia, sch'ella exista, e dad avischinar igl affon al romontsch da scartira. Entochen il dieschavel onn da veta pia negin bilinguisssem, ina instrucziun monolinga sco en tiaras cun mo in lungatg.

Ellas classas superiuras perencunter in tut auter maletg: puspei instrucziun monolinga (sche nus excludein las paucas uras da romontsch), mo quella ga per tudestg da scartira. Dasperas plaun a plaun assimilaziun dil dialect aleman, seigi ella veta da mintgadi (en loghens cun ina populaziun linguisticamein mixta) u dils mieds da massa (radio e televisiun).

Igl ei pia clar che ina buna part dils Romontschs considereschan lur lungatg sco impediment ella veta da mintgadi. Gia en scola ei il program pli cargaus pervia dil romontsch, ella veta han ins enqual disavantatg, oravontut sch'ins ei sfurzaus dad emigrar ella Bassa, quei che capeta savens muort la schliata posiziun economica dil territori muntagnard grischun. «Biars Romontschs, sche buca ina maiortad dils giuvens creian, ch'il romontsch impedeschi lur carriera. Ei vesan el lungatg-mumma ina barriera al progress spert e segir. Quei aspect negativ paralisescha il plascher vid il lungatg.»<sup>18</sup>

Nuotatonmeins san ins constatar che las predetgas alla sava da nies tschentaner che profetisavan la fin dil romontsch pils onns tschunconta, ein buca severificadas. Bein ha igl element tudestg priu tier en tuts vitgs romontschs, mo buca perquei ch'ils Romontschs calan da tschintschar romontsch, mobein perquei ch'ei dat ina gronda immigraziun neu dalla Svizra tudestga. «Per regla vegn tschintschau romontsch denter ils Romontschs dalla medema cuntrada.»<sup>19</sup>

Co san ins interpretar il fatg che ina gronda part dils Romontschs risguardan dad ina vart lur lungatg sco impediment ella carriera, mo che quasi negin Romontsch en tiara romontscha cala da l'autra vart da tschintschar romontsch?

<sup>17</sup> R. Cavigelli, op. cit. 233.

<sup>18</sup> A. Widmer, op. cit. 259.

<sup>19</sup> A. Widmer, op. cit. 254.

Particularmein els onns trenta ha ina ferma propaganda en favur dil romontsch entschiet, ei quei lungatg gie gl'unic lungatg dalla Svizra che sa buca sepusar encunter in grond lungatg cultural digl'exteriur; en emprema lingia pia la luschezia naziunala. Secundo han era las pretensiuns talianas el temps dil faschissem promoviu il romontsch. Terzo ha era igl'interess carschent dils romanists digl'entir mund contribuuiu alla luschezia dils indigens sin lur lungatg.

Insumma han tut quels facturs effectuau ch'ils indigens ein memia loschs sin lur lungatg per bandunar el u per buca transmitter el a lur affons. Ei vegn vitier ch'ins ha propagau la teoria che la midada dil lungatg-mumma caschuni per silmeins entginas generaziuns disturbis e retardaments el svilup spirtal dils affons<sup>20</sup>, malgrad che quei vegn ual oz dispitau fetg ella psicolinguistica<sup>21</sup>.

Igl'ei ord quei motiv oz aschia ch'ils affons ord lètgs denter consorts romontschs han quasi senza excepziuns il romontsch sco lungatg-mumma, sche la famiglia habitescha el territori da tschep dil romontsch.

Il prighel ei oz buca talmein la dismessa dil lungatg-mumma, mo sia bastardisaziun. Nus vein viu che l'instrucziun romontscha intensiva cala suenter la quarta classa, pia cura ch'ils scolars han diesch onns. En in cert senn seferma aschia la cumpetenzia linguistica romontscha ad in nivel affonil. Igl'ulteriur process dad emprender succeda per tudestg, aschia che vastas domenas dall'experientscha humana vegnan fatgas accessibels mo per tudestg. Tut la terminologia tecnica, per exempel, vegn assimilada dil giuven emprendist romontsch mo per tudestg. Ei vegn vitier che la veta moderna sforza biars giuvens dad emigrar ella Bassa, nua che lur romontsch va aunc pli a digren.

Ils Romontschs che sesanflan el conflict da buca vuler abandunar lur lungatg ord motivs da luschezia naziunala ed era ord motivs sentimentals, mo da buca puder tschaffar la veta cumplicada dad oz cun lur romontsch da tempra affonila, sedecidan pia da inserir semplamein locuziuns tudestgas nua ch'els san buca las locuziuns romontschas correctas. Igl'exempel «La Feuerwehr pren il Schlauch e fa il Löschen» ei bein construius<sup>22</sup>, mo nuotatonmeins tipics.

<sup>20</sup> Questa tendenza, che ha anflau sia pli enconuschenta formaziun poetica ella poesia «Stai si, Romontsch, defenda», stat era alla basa dil cudisch da P. Cavigelli, *Die Germanisierung von Bonaduz in geschichtlicher und sprachlicher Schau*, Frauenfeld 1969.

<sup>21</sup> R. Titone, *Bilinguismo precoce e educazione bilingue*, Roma 1972.

<sup>22</sup> Auters exempels analogs tier A. Baur, *Wo steht das Rätoromanische heute?*, Bern 1955, 23.

La bastardisaziun dil romontsch ei ina consequenza logica dil fatg ch'ils Romontschs vulan dad ina vart buca abandunar lur lungatg, mo han da l'otra vart normalmein buca l'energia da sescolar vinavon en quel.

Tras il progress da nies tschentaner ei il foss denter intellectuals romontschs ed il pievel cumin aunc daventaus pli gronds. Ils intellectuals drovan oz in fin romontsch senza memia biars germanissem, in romontsch, che stat sil medem scalem sco per exempel il talian u il catalan, per quei che riguarda la stilistica. Il pievel perencunter stat sut il squetsch carschent dil tudestg omnipresent, ferton che la presenza dil romontsch en biaras domenas dalla veta ei e sto esser minimala.

Recapitulein. Il romontsch ei in pign lungatg, che ha buca ina koiné litterara, mobein 5 variantas screttas; tonaton dat ei enteifer quellas aunc zonas cun diglossia, q.v.d. il dialect local e la varianta scretta van buca a prau. La tgira intensiva dil lungatg en scola va a fin cun diesch onns, aschia che la habilitad da s'exprimer maunca per vastas domenas dalla veta. Da l'otra vart stat il tudestg, in grond lungatg da cultura; el ei buca en emprema lingia il lungatg d'ina minoritad naziunala tudestga che habitass el territori romontsch, mo il lungatg ch'ils Romontschs sezs utilischan sco secund lungatg sch'il lungatg-mumma tonscha buca. Il tudestg sto esser dumignaus en duas fuormas, sco lungatg da scartira e sco lungatg plidau en fuorma dialectala alemana; per buca vegnir declassaus socialmein sto il Romontsch plidar tudestg quasi perfetgamein.

La situaziun fuss atgnamein «ideala» per la dismessa dil romontsch. Tonaton succeda quei buca, ei dat schizun segns dad ina reconvalescenza. Il motiv per quei ei da veser ella luschezia sil lungatg-mumma, che vegn aunc animada dils organs per la tgira dil lungatg.

Nus vein pia el Grischun la situaziun fetg rara ch'in zun pign lungatg cun diglossia stat sper in lungatg mundial cun diglossia e che ils quater nivels linguistics semantegnan bein.